("पञ्चप्राणमनोबुद्धिदशेन्द्रियसमन्वितं।
अपञ्चीकृतभूतोत्थं सूक्ष्माङ्गं भोगसाधनं"॥
इति पञ्चदश्यां।)

अपटान्तरं, त्रि, (पटेन वस्त्रेण तिरस्करिण्या इति यावत् अन्तरं व्यवधानं यत्र तत्, ततो नञ्समासः।) आसन्नं। संसक्तं। अपदान्तरं। अव्यवहितं। इत्यमरटीकायां स्वामी॥

अपटी, स्त्री, (अल्पः पटः अल्पार्थे नञ्समासः, गौरादित्वात् ङीष्।) वस्त्रप्रावरणं। इति हेमचन्द्रः। कानात्। इति भाषा। (यवनिका। पर्दा। इत्यादि भाषा।)

अपटुः, स्त्री, (न पटुः, नञ्समासः।) व्याधितः। रोगी। इत्यमरः। पटुतारहितः। कार्य्याक्षमः। यथा,—
"सा क्रान्ता जघनस्थलेन गुरुणा गन्तुं न शक्ता वयं
दोषैरन्यजनाश्रयैरपटवो जाताः स्म इत्युद्धुतं"।
इत्यमरुकविः॥

अपतर्पणं, क्ली, (अप+तृप्+भावे ल्युट्। लङ्घनं। रोगादौ भोजनाभावः। इति हेमचन्द्रः। (अपगतं तर्पणं तृप्त्यभावो यस्य तत्। गतलोभः। तृप्तिशून्यः।)

अपत्यं, क्ली, (न पतति वंशो यस्मात्, पत+बाहुल्यात् यत्, ततो नञ्समासः।) पुत्रः। कन्या। तत्पर्य्यायः। २ सन्तानः। ३ तोकं। ४ सन्ततिः। ५ प्रसूतिः। इति जटाधरः।
("अस्मिंस्तु निर्गुणे गोत्रे नापत्यमुपजायते")।
इति हितोपदेशे।
"महीभृतः पुत्रवतोऽपि दृष्टिं
तस्मिन्नपत्ये न जगाम तृप्तिं"।
इति कुमारसम्भवे।)

अपत्यदा, स्त्री, (अपत्यं गर्भं तत्सेवनेन ददाति, अपत्य+दा+कर्त्तरि कः, उपपदसमासः।) गर्भदात्रीवृक्षः। इति राजनिर्घण्टः।

अपत्यपथः, पुं, (अपत्यस्य गर्भान्निःसारणस्य पन्था मार्गः, षष्ठीतत्पुरुषः, समासान्त अच्।) भगं। योनिः। इति हेमचन्द्रः।

अपत्यशत्रुः, पुं, (अपत्यस्य शत्रुः, षष्ठीतत्पुरुषः।) कर्कटः। इति शब्दचन्द्रिका। काँकड़ा। इति भाषा।

अपत्रपः, त्रि, (अप+त्रप्+भावे अच्।) त्रपारहितः। निर्लज्जः। अपगता त्रपा यस्येति बहुव्रीहौ आकारस्य ह्रस्वः॥ ("सापत्रपः कुलगुरुर्विहितस्त्वया नः"। इति धनञ्जयविजय व्यायोगे।)

अपत्रपा, स्त्री, (अपगता त्रपा अन्यतो लज्जा यस्याः सा, स्त्रियां टाप् लज्जाहीना। लज्जाशून्या।) अन्यतो लज्जा। परस्मात् लज्जा। इत्यमरः। लज्जामात्रं। इति रत्नकोषः।

अपत्रपिष्णुः, त्रि, (अप+त्रप्+शीलार्थे कर्त्तरि इष्णुच्।) स्वभावसत्रपः। लज्जाशीलः। इत्यमरः। लाजुक इति भाषा।

अपथं, क्ली, व्य, (न प्रशस्तः पन्थाः मार्गः, नञ्समासः। नास्ति पन्थाः प्रशस्तः मार्गो यत्र तत्। प्रशस्तवर्त्मशून्ये नगरादौ।) अपन्थाः। मार्ग एव यो न भवति तत्। इत्यमरः। योनिः। इति शब्दरत्नावली। (विमार्गः। कुपथः। असन्मार्गः। साधुविगर्हितः पन्थाः। "अपथे पदमर्पयन्ति हि श्रुतवन्तोऽपि रजोनिमीलिताः"। इति रघुवंशे।
"न कश्चित् वर्णानामपथमपकृष्टोऽपि भजते"।
इति शाकुन्तले।)

अपथ्यं, त्रि, (पथ्ये वैद्योक्तभोजनादिनियमाय नीत्युक्ताचाराय वा हितं यत् ततो नञ्समासः।) पथ्यभिन्नं। अहितं। यथा,—
"यत्पथ्यं यदपथ्यञ्च वक्ष्यते रक्तपित्तिनां"।
इति पथ्यापथ्यग्रन्थः।

अपदानं, क्ली, (अप+दैप्शोधने भावे ल्युट्, विद्यमानार्थे अर्श आद्यच्। अथवा अपदायति परिशुध्यत्वेन कर्म्मणां, अप+दैप्+शोधने करणे ल्युट्।) अवदानं। वृत्तं कर्म्म। वृत्तिः प्रवर्त्तनं सा प्रशस्ता विद्यते यत्र तत्। यत्र कर्म्मणि वृत्तिः सर्व्वैः प्रशस्यते तत् इत्यर्थः। इत्यमरटीकायां स्वामी॥
("गण्यत्वपदानसम्मितां
भवतः सोऽपि न सत्क्रियामिमां"।
इति शाकुन्तले।)

अपदान्तरः, त्रि, (नास्ति पदान्तरं व्यवधानं यत्र सः।) अव्यवहितः। संयुक्तः। इत्यमरः। अभिन्नपदे क्ली। (सन्निकर्षः। सान्निध्यं। सामीप्यं। नैकट्यं।)

अपदिशं, क्ली, व्य, (दिशोर्मध्ये, अव्ययीभावः, समासान्त अच्।) दिक्कोणः। दिशोर्मध्यं। तत्पर्य्यायः। विदिक् २। इत्यमरः।
("क्लीबाव्ययं त्वपदिशं दिशोर्मध्ये विदिक् स्त्रियां"।
इत्यमरः।)

अपदेशः, पुं, (अप+दिश्+घञ्। स्थानं।) निमित्तं। शरणं। स्वरूपाच्छादनं। तत्पर्य्यायः। २ व्याजः। ३ लक्ष्यं। इत्यमरः। परानिष्टकारिभिन्नशठता। इति महाभारटीका। (ख्यातिः। कीर्त्तिः। छलं।
"रक्षापदेशान्मुनिहोमधेनो-
र्वन्यान् विनेष्यन्निव दुष्टसत्त्वान्"।
इति रघुवंशे।)

अपध्वंसजः, पुं, (अपध्वस्यतेऽनेन, अपध्वन्स+करणे घञ्, अपध्वंसो जातीनां भिन्नतासम्पादकः सङ्करस्तस्माज्जायते, अपध्वंस+जन्+ड, उपपदसमासः।) वर्णसङ्करः। यथा,—
"शूद्राणान्तु सधर्म्माणः सर्व्वेऽपध्वंसजाः स्मृताः"।
इति मनुः। (प्रतिलोमजातः। भिन्नवर्णसङ्गमजातः। करणादिसंकीर्णवर्णः।)

अपध्वस्तः, त्रि, (अप+ध्वन्स+क्तः।) परित्यक्तः। निन्दितः। चूर्णीकृतः। इति मेदिनी। (अतिदुराचारः।) परित्यक्तः। "अपध्वस्तः परित्यक्ते निन्दिते ऽप्यवचूर्णिते"। इति मेदिनी।

अपनयनं, क्ली, (अप+नी+भावे ल्युट्।) खण्डनं। दूरीकरणं। यथा,—"इति श्रीशाम्बपुराणे रोगापनयने श्रीसूर्य्यवक्त्रविनिर्गतस्तवराजः समाप्तः" इति।
("नातिश्रमापनयनाय यथा श्रमाय
राज्यं स्वहस्तधृतदण्डमिवातपत्रं"।
इति शाकुन्तले।)

अपनोदनं, क्ली, (अप+नुद्+भावे ल्युट्।) खण्डनं। दूरीकरणं। यथा,—"मानापनोदनविनोदनते गिरीशे"। इति श्रीहर्षः। (अपनुदति दूरीकरोति, अप+नुद्+कर्त्तरि बाहुल्यात् ल्युटि।) खण्डकः। दूरीकारकः।
"यथाश्वमेधः क्रतुराट् सर्व्वपापापनोदनः।
तथाघमर्षणं जप्यं सर्व्वपापापनोदनं"।
इति मनुः।)

अपन्थाः, [थिन्] पुं, (न पन्थाः, नञ्समासः, समासान्तविधेरनित्यत्वात् अच अजभावः।) अपथं। इत्यमरः।

अपपात्रितः, त्रि, (अपकृष्टं पात्रं भोजनपात्रं यस्य सः, येन जनेन भुक्ते भोजनपात्रमस्पृष्टं भवतीति यावत् चण्डालादिः, अपपात्रः कृतः, अपपात्र+करोत्यर्थे णिच्+क्तः।) उत्कटदोषैर्ज्ञातिभिर्निर्भिन्नोदकीकृतः। यथा,—अपपात्रितस्य रिक्थपिण्डोदकानि निवर्त्तन्ते"। इति शुद्धितत्त्वे शङ्खापस्तम्बौ।

अपभ्रंशः, पुं, (अप+भ्रन्स+घञ्।) ग्राम्यभाषा। अपभाषा। तत्पर्य्यायः। अपशब्दः २। इत्यमरः॥ पतनं। यथा,—
"अत्यारूढ़िर्भवति महतामप्यपभ्रंशनिष्ठा"।
इत्यभिज्ञानशकुन्तलं॥ (अधः पतनं। ध्वंसः। अधोगतिः।)

अपमः, पुं, (अपकृष्टतया मीयते, अप+मा+घञर्थे कः।) क्रान्तिः। इति सिद्धान्तशिरोमणौ गोलाध्यायः॥

अपमानं, क्ली, (अप+मा+भावे ल्युट्।) अनादरः। अमर्य्यादा। इति शब्दरत्नावली॥ तत्पर्य्यायः।
"स्यादवज्ञा परीहारः परिहारः पराभवः।
अपमानं परिभवस्तिरस्कारस्तिरस्क्रिया।
अवहेला च हेला स्यादवहेलनहेलने।
क्षेपो निकारधिक्कारौ पर्य्यायः स्यादनादरे"॥
इति शब्दरत्नावली॥ *॥ तस्य अप्रकाश्यत्वं यथा,—
"अर्थनाशं मनस्तापं गृहे दुश्चरितानि च।
वञ्चनञ्चापमानञ्च मतिमान्न प्रकाशयेत्"॥
इति चाणक्यः॥
("अपमानं पुरस्कृत्य मानं कृत्वा तु पृष्ठतः।
स्वकार्य्यमुद्धरेत् प्राज्ञः कार्य्यध्वंसे हि मूढ़ता")॥

अपमित्यकं, क्ली, (अपमित्यपमानं स्वीकृत्य गृह्यते, अप+मेङ् प्रणिमाने+क्त्वा तस्य ल्यप्, "मयतेरिदन्यतरस्यामिति आस्याने इतक्, ततः कन्।) ऋणं। इति हलायुधः॥

अपमृत्युः, पुं, (अपकृष्टः रोगेण विना मृत्युः मरणं